

הרב צבי שורץ

'והאמת והשלום אהבו'

הקדמה

בימי שיבת ציון בתחילת בניינו של בית המקדש השני, נשאל זכריה הנביא על ידי משלחת יהודים מבבל, האם להמשיך את ארבעת הצומות שצמו לזכר המצור, החורבן וגלות שארית הפליטה בימי בית המקדש הראשון, או להפסיק לצומם? ובלשון הכתוב (זכריה ז, ג): 'האבכה בחודש החמישי¹ הינזר כאשר עשיתי זה כמה שנים?' לתשובה זו מוקדשים שני פרקים בנבואת זכריה: פרק ז ופרק ח. המבנה של הפרקים ברור מאוד. חלק ראשון: פרק ז פסוקים א-ג - השאלה. חלק שני: פרק ז פסוקים ד-יז ופרק ח פסוקים א-יז - סקירת חטאי העבר ונבואה לעתיד. חלק שלישי: פרק ח פסוקים יח-כ - תשובת הנביא.

אולם על כל אחד מחלקים אלו ישנן כמה תמיהות. שאלת המשלחת אינה מובנת. מדוע הם שואלים דווקא בעיתוי זה, שנתיים אחרי שכבר המקדש בנוי? ובכלל מדוע שאלה זו עולה, הרי לכאורה ברור שצומות שנקבעו לזכר החורבן בטלים עם בניינו? בחלק השני מאריך הנביא בתשובתו וסוקר את חטאי העם, ומנבא נבואות נחמה לעתיד. גם אריכות זו אינה מובנת, השאלה הייתה ברורה והתשובה חייבת להיות קצרה, האם לצום או לא לצום. בסקירה זו של הנביא יש למעלה מעשר פרשות קצרות, ולשם מה האריכות הזאת? גם התשובה, בחלק השלישי, אינה ברורה. וכך נאמר (שם ח, ט):

צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים והאמת והשלום אהבו.
מתי נבואה זו עתידה להתקיים, מיד או לעתיד לבוא? ומדוע הנביא אינו עונה בקצרה האם יש להפסיק לצום צומות אלו או להמשיך לצומם?

א. שאלת המשלחת

עם הצהרת כורש החלה שיבת ציון. השבים החלו לבנות את יסודות המקדש, אולם היו עיכובים מסיבות ביטחוניות, מדיניות ואף כלכליות. הנביאים חגי וזכריה עודדו אותם להמשיך לבנות, ובשנת שתיים לדריווש המשיכו לבנות, אחרי הפסקה של ארבע עשרה

---

1. השאלה נשאלה על כל הצומות שהם לזכר החורבן ולא רק על האבלות בחודש אב, וזאת רואים מתשובת הנביא 'צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי', וגם בתחילת תשובתו 'כי צמתם וספוד בחמישי ובשביעי'. וכנראה נזכר בשאלה רק חודש אב כי הוא החמור ביותר, שבו נחרב בית המקדש.

שנה. רק אז מעלה משלחת יהודי בבל את שאלת הצומות. האברבנאל² מסביר שיש לכך כמה סיבות, שהמשותף שבהן הוא הספק שמא הבניין השני איננו תחליף ראוי לבית המקדש הראשון: 1. השכינה לא שבה לשכון בו, וחסרו בו חמישה דברים שהיו בבית ראשון. 2. שבי ציון נמצאים תחת שלטון מלכי פרס. אלו יכולים לגרשם מן הארץ כשירצו, ואולי כל הבניין זמני. 3. קיבוץ הגלויות הוא חלקי ואינו כולל את העם כולו. 4. הארץ אינה פורחת ואולי עדיין רובצת עליה קללה. 5. הם לבז ולחרפה בעיני העמים מסביב.

וכך כותב גם מרדכי זר-כבוד בפירושו ('דעת מקרא', זכריה ז, ג):
השואלים היו מסופקים אם שלמו ימי אבל ציון אע"פ שעבודת הקרבנות קיימת וגם רובו של בית המקדש נבנה במשך שנתיים אך יתר היעודים שניבאו הנביאים כמו קיבוץ כל הגלויות בניין ירושלים ומקדשה לתפארת והחזרת המלוכה לבית דוד לא נתגשמו עדיין.
השאלה מופנית דווקא אל הנביא, כי הם רוצים לדעת מה יהיה גורל הבניין שהחלו בו זה עתה.

ב. עבר ועתיד

זכריה הנביא סוקר באריכות את הסיבות לחורבן: עושק של אלמנות, יתומים וגרים; רעת איש את אחיו חשבו בלבבם, ומיאנו להקשיב לדברי הנביאים היה קצף גדול על ישראל, ולכן הקב"ה פיזר אותם בגויים והארץ נשמה. אולם עיקר הנבואה הוא ביטול כל הספקות באשר למעלתו של בית שני לעומת הבית הראשון:

1. בנוגע להשראת שכינה, השכינה תחזור: 'שבתי אל ציון ושכנתי בתוך ירושלים' (שם ח, ג).
2. בנוגע לחשש שיגלו שנית: 'עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים' (שם ח, ד) ויהיה רצף של דורות.
3. בעניין מיעוט העולים: 'הנני מושיע את עמי מארץ מזרח ומארץ מבוא השמש' (שם ח, ז).
4. על קללת הארץ: 'זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה' (שם ח, יב).
5. לטענת חרפה ובז בגויים: 'כאשר הייתם קללה בגויים... כן אושיע אתכם והייתם ברכה' (שם ח, יג).

ג. תשובת הנביא לעניין הצומות

הנביא אכן מפיג את כל חששותיהם של העולים לגבי גדולת הבניין וכבודו עם ברכת הארץ והשבת השכינה. אולם בדבר אחד הוא אינו יכול להיות חד משמעי: בנוגע

---

2. פירוש ר"י אברבנאל על נביאים אחרונים, זכריה פרק ז.

להתנהגות המוסרית שלהם, כי זהו דבר שתלוי במעשיהם. לגבי החזון כיצד יראה הבניין הוא יכול להבטיח שלבסוף יהיה כפי שניבא חגי (ב, ט): ‘גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון’. אולם בנוגע לתיקון החברה, שקלקולה הוא הגורם הראשי לחורבן ולקללות, כפי שתיאר בתחילת הפרק, הנביא אינו יכול להבטיח מאומה, כי תיקון זה תלוי בבחירתם החופשית. ולכן תשובת הנביא אינה סתם מעורפלת, אלא היא מלמדת שהתשובה לשאלה תלויה במעשיהם. אם יחזרו האמת והשלום לשכון, ‘דברו אמת איש את אחיו’ (זכריה ה, טז) וכן ‘אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם’ (שם), כי אז יתבטלו הצומות מיד. אולם אם התיקון יתאחר, והחברה תמשיך להיות מנצלת ועושקת, גם הצומות לא יתבטלו. בזמן שבו החברה תתוקן, רק אז ייפכו ימי הצומות לימי מועדים טובים.

ד. יש שלום ואין גזרות

הגמרא במסכת ראש השנה (יח ע"ב) עוסקת גם היא בתשובת הנביא. המשנה מונה שישה חודשים שבהם יוצאים שלוחי בית דין להודיע על קידוש החודש: ניסן, אב, אלול, תשרי, כסלו ואדר; וכשהיה בית המקדש קיים, היו יוצאים גם על אייר, מפני פסח שני. הגמרא שואלת מדוע אין יוצאים גם על חודשי תמוז וטבת, לדעת את ימי הצומות? והיא עונה על כך מתוך דיוק בדברי הנביא, שישנם שלושה מצבים: 1. אם אין שלום ואין גזרות - יהיו מועדים טובים. 2. יש גזרות ואין שלום - צומות מדברי קבלה. 3. אין שלום ואין גזרות - רצו מתענים, רצו אין מתענים.

רש"י מסביר שהיות וצומות אלו הם רשות בימינו, אין מטריחים את השלוחים להודיע על ימי הצום. הצום של תשעה באב שנזכר במשנה הוא חריג, ובו יוצאים להודיע כי בו הוכפלו הצרות ונחרב בו בית המקדש.

1. צום ומועד ומה שביניהם

הדיוק של הגמרא נובע מכך שנראה שתשובת הנביא אינה ברורה דיה. ‘קרי להו צום וקרי להו ששון ושמחה?!’ עצם דברי הנביא אינם קשים מבחינה לשונית, כי הרי אפשר לומר שהימים שהיו ימי צום עד עתה יהיו מכאן ולהבא ימי שמחה, ולכן הדיוק אינו בהכרח נצרך. וכך שואל ה'בית יוסף' (או"ח סי' תקנ):

ואיכא למידק מאי קשיא ליה קרי להו צום וקרי להו ששון דשפיר קאמר הני ימים
השתא הוו צומות עתידין להיות לששון.³

3. יש פרשנים שמסבירים שהדיוק הוא כן לשוני-תחבירי; חידושי הריטב"א, יח ע"ב 'מדקרי להו לימי הבניין צום ולא כתוב אשר צמתם כדכתיב בקרא אחרינא כי צמתם וספוד בחמישי ובשביעי' (זכריה ז, ג). משמע שלא התבטלו לגמרי ולא נעקרה לגמרי גזרה ראשונה. גם הב"י, או"ח סי' תקנ, מדייק שלא נאמר בנביא 'ימי הצום' אלא 'צום' בלבד. וה'יד אפרים' (מובא בעיונים למסכת ר"ה יח ע"ב, מהד' שטיינזלץ) מדייק מכך שכתוב 'היו', משמע שעדיין הם ימי צום.

ונראה שכוונת הגמרא היא שתוכן התשובה של הנביא איננו ברור: האם התכוון הנביא שעכשיו ימשיכו לצום ורק בעתיד הרחוק יהיו ימי שמחה, או שכבר עתה ימי הצום ייהפכו לימי שמחה ויתבטלו הצומות. תשובת הגמרא היא שהנביא רומז לשלושה מצבים שונים בחיי העם, ובכל מצב יש יחס שונה לימים אלו. המשותף לגמרא ולדברי הנבואה, כפי שהסברנו, הוא שאין כאן תשובה מעורפלת אלא יחס למצבים שונים. התשובה איננה נחרצת, כי בכל מצב תהיה ההלכה אחרת.

2. מהו 'יש שלום'

הראשונים נחלקו מהו התנאי של 'יש שלום'. הרשב"א (ר"ה שם) מבין ש'יש שלום' - משמעותו שבית המקדש עומד על תילו. וזו לשונו:

שישראל שרויים על אדמתם **ובית המקדש קיים** יהיו לששון ולשמחה ואם אין שלום שבית המקדש חרב.

וכן כתב ר"ח (ר"ה שם): 'כל זמן שבית המקדש קיים, וכן כתב הרמב"ן (תורת האדם, ח"ב עמ' רמג): 'יש שלום שבית המקדש קיים', וכן כתב הטור (או"ח סי' תקן). אך יש ראשונים שמסבירים את המושג 'יש שלום', שהכוונה למצב שבו ישראל שולטים; וכן כתב רש"י (ר"ה שם, ד"ה יש שלום): '**שאינ יד הגויים תקיפה** על ישראל', וכך נכתב גם בר"ן ובמאירי (ר"ה שם). גם הרמב"ם כתב בפירושו המשנה (ר"ה פ"ג מ"ג): 'בזמן בית שני היו מתענים באב', וכן נכתב בסוף הלכות תעניות (פ"ה הי"ט): 'בימות המשיח עתידין הצומות להתבטל והיו ימי ששון ושמחה' - משמע מדבריו ש'יש שלום' - משמעותו של ממש, ואין הדבר תלוי בבניין בית המקדש, שהרי גם בזמן שבית המקדש השני היה קיים צמו בתשעה באב, כי לא היה 'שלום'.

ה. שלום - מצב חברתי או מצב מדיני ובטהוני

יוצא מדברי הראשונים שהמושג 'שלום' שבו יהיו ימים טובים, זהו מצב של שלמות דתית, שבין אדם למקום, ששיאו הוא בניין בית המקדש וחזרת העבודה למקומה; או מצב של שלום פוליטי, שאין מלחמה ו'ידינו תקיפה'. אך מתוך עיון בדברי הנבואה, נראה שמדובר על מצב של שלמות חברתית ומוסרית, כפי שהנביא עצמו חוזר ומדגיש: 'דברו אמת איש את אחיו אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם' (שם ת, טז), וכן 'ושבועת שקר אל תאהבו כי את כל אלה שנאתי' (שם ה, יז), וכן 'והאמת והשלום אהבו' (שם ה, יט). הנביא מתריע שלא יחזור המצב החברתי שגרם לחורבן הבית, שלא שפטו משפט אמת ולא עשו חסד ורחמים. ולכאורה דברי הגמרא אינם עולים בקנה אחד עם דברי הנבואה על תיקון החברה. אך אפשר לומר שלשני המקורות יסוד אחד, וכל מקור מדגיש צד אחר: הנביא מדבר על שלום חברתי, שהוא הבסיס שבזכותו יתעורר העם גם לתיקון דתי, ותהיה סייעתא דשמיא למצב מדיני אידיאלי, כפי שעולה מהבטחת התורה (ויקרא כו, ג): 'אם בחוקותי תלכו... ורדפו מכם חמישה מאה'. ולכן אפשר לומר שרדיפת אמת ושלום בין אדם לחברו תביא בעקבותיה שלום מדיני וביטחון, שפע ובניין בית המקדש. ואפשר

לומר גם לאיך גיסא: עם בוא ימות המשיח, יעמוד בראשו מלך שעניינו החזרת הצדק והמשפט - 'ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענווי ארץ והכה ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו ימית רשע. והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו' (ישעיהו יא, ד), והוא גם יבנה את בית המקדש ויטיל אימה על האויבים.

1. והאמת והשלום אהבו

ה'אלשיך', בפירושו לשיר השירים על הפסוק (שיר השירים ה, ב): 'אנהגך אביאך אל בית אמי תלמדני', כותב: 'אביאך אל בית אמי - זה בית המקדש'. ומתי יעמוד בית המקדש השלישי על תילו ולא ייחרב? בהמשך כותב ה'אלשיך':

והוא כמו שביארנו על פסוק האמת והשלום אהבו... יתלה כל האושר המקווה אל אמת ושלום ולא אל כל יתר תורה ומצות אך היא כי הלא פעמיים נחרב בית המקדש אחד על ביטול תורה⁴... ובית שני נחרב על שנאת חנם⁵ על כן באומרו צום הרביעי... שהוא האושר המקווה רצונו לומר אך בזאת שתתקנו קלקולכם... וכשיתוקנו הקלקולים - היעדר התורה שנקראת **אמת**, סיבת חורבן בית ראשון, והיעדר **השלום**, שהוא סיבת חורבן בית שני - ייבנה המקדש. ועל תיקון שניהם נאמר **'האמת והשלום אהבו'**. הרי שגם מדברי ה'אלשיך' עולה שתשובת הנביא רומזת על תיקון שלם: שלמות חברתית, שלום בחברה, וגם שלמות בין אדם למקום, שעיקרה דבקות בתורת אמת. כשיתוקנו אלו אז יהיו אלו ימות המשיח ובית המקדש השלישי יעמוד איתן על תילו, ורק אז ייהפכו ימי הצומות לששון, לשמחה ולמועדים טובים.

4. ירמיהו ט, יב: 'על עזבם את תורתיו...!'

5. יומא ט ע"ב.